

AİLƏ VƏ QADIN CÜMHURİYYƏTİN DİQQƏT MƏRKƏZİNDE

“Millət yoludur, haqq yoludur tutduğumuz yol.
Ey haqq! Yaşa, ey sevgili millət, yaşa, var ol!”
Təfiq Fikrət

Azərbaycan Dövlətçiliyinin tarixində 28 may qədər şanlı bir tarix yoxdur. İstiqlalın görkəmli öndərləri olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski, Əlimerdan bey Topçubaşov, Nəsib bey Yusifbəyli, Həsən bey Ağayev və başqaları, məhz 1918-ci il may ayının 28-də düşdürü çətin şəraite baxmayaraq, Azərbaycanın müstəqilliyini, qurduları respublika idarə üsullu dövləti dünyaya elan etdilər. Müasir Azərbaycan tarixi ancaq bu böyük hadisənin işığı altında həqiqətən tədqiq edile biler, çünki bu tarix müasir tariximizin keçmişini və gələcəyini müşahidəyə yaranan yüksək bir yayım nöqtəsidir.

Azərbaycan Cümhuriyyəti çox ağır bir şərait və məhrumiyyətlər içinde qısa bir zaman ərzində hüquqi, idari, siyasi, iqtisadi, hərbi və milli maarif sahələrini tənzimlədi, məmləkətdə asayış və intizamı yoluna qoydu, nəticədə 1920-ci ilin 12 yanvarında böyük dövlətlər tərəfindən istiqlali tanındı. Amerika Birleşmiş Ştatları, qonşu Türkiyə və İran dövlətləri başda olmaqla, böyük-kicik bir çox dövlətlərlə münasibətlər yaradıldı.

Lakin Yaxın Şərqdəki hadisələrdən istifadə edən bolşeviklər Rusiyadakı daxili müharibədə müvəffəqiyət qazanaraq, Qafqazyanı əraziləri yenidən fəth etməyə qalxdılar. 1920-ci il aprelin 27-də üstün qüvvələrlə hücuma keçərək, Azərbaycan Cümhuriyyətini istila etdilər və nəticədə sovetləşdirildilər.

Mövcud olduğu qısa dövr ərzində Azərbaycan Cümhuriyyətinin əsas idarəsi bütün vətəndaşların bərabər hüquqla yaşaması üzərində qurulmuşdu. Burada hər bir insan möhtərem şəxs, Azərbaycan vətəndaşı olduğu üçün hüquq qorunurdu.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində vətəndaşlar arasında siyasi bərabərlik bərqərar olmaqla bərabər, sosial ədalətsizliyin zərərləri də aydın tərzdə deyişdirilirdi. Hüquqi dövlətdə bütün hüquqlar kimi qadın hüquqları da dövlət tərəfindən tanınır və qorunur. AXC dövründə qadın, uşaq, ailə hüquqlarının qorunması da önemli məsələlərdən idi. Belə ki, bu məsələ tarixdə 1917-ci il fevral inqilabı kimi daxil olan hadisədən sonra Azərbaycanda yeni qurulacaq müstəqil ölkənin əsas müzakirə olunan məsələlərindən olacaqdır.

Azərbaycanda 1917-ci ilin fevralından sonra baş verən hadisələrin aparıcı xəttini milli məsələ və öz

müqaddərətini təyin etmək təşkil edirdi. Lakin bir çox məsələlərdə olduğu kimi, bu məsələdə də millətlər fikir ayrılığı yaşayırıdlar. Bəzi müsəlmanlar Rusiya tərkibində mədəni muxtarıyyət, bəziləri isə ayrı-ayrı bölgələrdə xarici siyaset və herbi işləri çıxmak şərtiylə tam ərazi muxtarıyyəti, özünüidarəciliyə tələb edirdi. Bu məsələlərdən irəli gələn tələbləri müzakirə etmək üçün 1917-ci ilin may ayında Moskvada Rusiya müsəlmanlarının qurultayı (seyzd) çağırılmışdı. Mayın 1-də isə məclisin resmi açılışı baş tutmuş, Rusiya müsəlman ictimaiyyətinin hamisi gözləniləndən 3 dəfə çox, 900 nəfərlər bu məclisə topluşmuşdu. Qurultay ərazi muxtarıyyəti tərəfdarlarının qalibiyəti ilə neticələndi.

Qurultayın feallarından olan M.Rəsulzadə müsəlman qadının azad edilməsini müsəlman xalqlarının milli azadlıq mübarizəsinin en mühüm məsələlərindən biri kimi qiymətləndirirdi. O deyirdi: "Bütün digər xalqların qadınları kişilərlə bərabər ictimai-siyasi hərəkatda iştirak etdiyi və bununla da öz millətinin uğurlarına kömək etdiyi bir vaxtda müsəlman qadın dustaqlıqda qala bilməz və qalmamalıdır".

12 məclisden ibarət olan qurultayın muxtarıyyəti kimi vacib məsələlərlə yanaşı, Ayaz İsaqovun sədrliyi ilə keçirilən 10-cu məclisi 2 istiqamətdə məsələləri gündəliyə getirdi: 1. Qadın, qız məsəlesi. 2. Əskəri təşkilat Məclisə qadın və qız məsələsinə dair 3 məruzə daxil edilmişdi:

- 1) Qazanda 24-27 aprelədə baş tutan müsəlman qadınlارın qurultayında bu məsəle ilə bağlı qərarlar haqqında İlhamiye Tutaş Tuqnarovun məruzəsi;
- 2) Ümumsyedzin qadın-qız məsələsinə dair şöbənin qərarları haqqında Fatime Tutaş Gülehmedovanın məruzəsi;
- 3) Qadın-qız məsələsinə şəriətin nece baxdıığı haqqında Musa Carullah əfəndinin məruzəsi.

Musa Carullah əfəndi, ayə, hədis və müctehidlərin fikirlərinə

əsaslanaraq, şəriətdə qadın və kişilərin bərabərhüquqlu olduğu haqqında danışdı. Eyni zamanda, bir çox natiqlər bu barədə öz fikirlərini söylədilər və bu fikirlər müsəlman cəmiyyəti tərəfindən gürültülü alqışlarla qarşılandı.

Bir çox çıxışlardan sonra İlhamiyyə Tutaş xanım müsəlman qadınların qurultayında aşağıda qeyd olunan qərarlar haqqında məlumat verdi və qurultayda bu qanunlar qəbul edildi:

1. Şəriətə görə qadın və kişiler bərabərdir;
2. Şəriətə görə qadınların siyasi və ictimai işlərə qarışmağa haqları vardır. Buna görə də qadınların seçki prosesinə qarışmaları lazımdır;
3. Şəriətdə qadınlara hicab yoxdur;
4. Qadınlar xalq seçkilərində seçmək və seçilmək haqqına malik olsunlar;
5. Müsəlman qadınlara səs vermək üçün ayrıca yer ayrılsın;
6. Qız və oğlanlarnı kahha hazır olsunlar;
7. Qadının erindən boşanma haqqı var;
8. Rusiyanın şimalında və cənubunda 16 yaşı tamam olmayan qızların əra verilmesini qadağan olsun;
9. Nikah zamanı sağlamlıq haqqında şəhadətnamə tələb edilsin;
10. Kişi lərə rəsmi suretdə iki arvadlılıq qadağan edilsin. Kişi ikinci dəfə ailə qurmaq istəyərsə, ilk nikahına son verib yenidən evlənə bilər;
11. Qazax qızlarının hüquqları tanınsın və onlar əra gedən zaman evezində qadın mali alınmasın;

Sadalanan bütün qanunlar qəbul edilir. Yalnız Fatimə Tutaş Gülehmedovanın oxuduğu 2 maddə də bu qanuna əlavə olunur:

1. Müsəlman qadınlar bütün siyasi və mülki hüquqda ərləri ilə bərabərdir.
2. Çoxarvadlılıq insaniyyət və ədalətə müxalif olduğundan bu, qəti surətdə pişlənilməlidir.

203 mullanın imzası ile protesto edilməsinə baxmayaraq, səs çıxluğu ilə qanun qəbul edildi. Siyasi komissiyanın qətnamesi müsəlman qadının siyasi və iqtisadi hüquqlarının kişilərlə bərabərleşdirilməsinin zəruriliyini müəyyən etdi. Bu, Rusiyada, ölkənin bütün ictimai həyatında kişilərlə

qadınların hüquqlarını bərabərleşdirən ilk siyasi sənəd idi.

Seçmək və seçilmək müsəlman qadınlar üçün bir yenilik idi. Bu zamana qədər qadınların ictimai həyata qarışmaması və bundan məlumatsız olmaları, ərlərinin onların seçkilərə qatılmasının əleyhinə çıxmak kimi ehtimalların olması və xalqımızın qadın kəsiminin səslərinin yox olmaması üçün hər bir müsəlmanın seçkilər zamanı

seçkiyə qatılması mütləq idi.

Rusiya müsəlmanları arasında qız və oğlanların rizası olmadan nikaha daxil olma halları çox olub. Bu hal ailə həyatının narahatlığını və o ailədə böyükən uşaqların bədəxşliyinə sebəb olduğundan qanunla könülsüz ailə qurmaq məssəlesi tənzimləndi.

Qanunun 7-ci bəndində əsasən ailədə ər və arvad arasında uyuşmazlıq olduğundan qadın ərindən ayrıılır. Bu zaman ərvadını boşamadıqda bu iş qadın üçün zülm və ailədə böyükən uşaqların təriyəsi üçün zərərli olduğundan nikah zamanı müqavilə bağlanmalı və müqavilədə qeyd olunmadır ki, əgər ərlə arvad arasında anlaşılmazlıq olarsa, qadın məhkəməyə müraciət edib boşana bilər. Eyni zamanda, qanunda erkən nikahlar da qadağan edilirdi.

Nikaha daxil olarkən sağlamlıq haqqında şəhadətnamənin tələb edilməsi, çoxarvadılığın qadağan olunması...

Qurultayda ərazi muxtarlığı ideyası qalib çıxdıqdan sonra əsas iş əhalini Müəssislər Məclisinə seçkilərə və öz milli təşkilatlarına səs

verməyə səfərber etmək idi. Bu ərefədə bolşeviklər hakimiyətə gəlir, lakin Müəssislər Məclisi seçkilərinə qarışmırlar. Seçkilər zamanı Müəssislər Məclisi qalib geldi, bolşeviklərin seçkinin nəticəsini tanumaqdan imtina qərarları Müəssislər Məclisinə Cənubi Qafqazdan seçilmiş deputatları tamamilə bolşeviklərə əməkdaşlıqdan imtinaya vadar etdi və onlar Tiflisdə Zaqafqaziya Seymini yaratırdılar.

1918-ci ilin aprelində isə bu Seym rəsmi şəkildə Rusiya ile federasiya ideyasından imtina edib, müstəqil Cənubi Qafqaz respublikasının yarandığını bəyan etdi. May ayında isə Cənubi Qafqaz Respublikasının parçalanması üç yeni, o cümlədən Azərbaycan Cümhuriyyətinin elan edilmesi ilə nəticələndi.

AXC hökuməti ictimai-siyasi həyatın bütün sahələrində mühüm tədbirlər həyata keçirirdi. Bu tədbirlər sırasında qadınlara və uşaqlara aid qanunlar və qaydalar tətbiq olunurdu. Eyni zamanda, Azərbaycan İstiqlal Beyannaməsinin müvafiq maddələrində cinsiyət fərqlərini aradan qaldıraraq, kişilərlə qadınlara bərabər haqlar tanınırı. Mədəni, hüquqi və siyasi mənəsi ilə Azərbaycan qadının tam hüriyyətə və insan haqlarına qovuşdurun bu qərarın türk və müsəlman aləmində güvvətli bir inqilabi əhəmiyyəti vardır. Yeni doğan demokratik bir cümhuriyyətin gələcək konstitusiyasına təməl təşkil edə biləcək İstiqlal Beyannaməsinin digər maddələri kimi, bu maddə de təbii ki, tarixi təkamülün məntiqi bir nəticəsi idi. Bir sözə, milli hökumət İstiqlal Beyannaməsində Şərqdə ilk dəfə olaraq, cinsi mənsəbviyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara mülki və siyasi hüquqlar bəxş etdi.

AXC maarif sahəsində də qızlara diqqət ayırmışdır. Belə ki, 1919-cu ilin əvvəllərində ölkədə dövlət hesabına 637 ibtidai məktəb və 23 orta

ixtisas təhsili məktəbi fəaliyyət göstərirdi. Orta məktəblər arasında 6 kişi və 4 qadın gimnaziyası, 5 realni məktəb, 3 müəllimlər seminarıyası, 3 müqəddəs Nina qız tədris müəssisəsi, politehnik məktəb ve kommersiya məktəbi var idi. 1919-cu ilin əvvəllerində Bakı qadın müəllimlər seminarıyası kişi müəllimlər seminarıyasına çevrildi. 1919-cu ilin iyulundan Lənkəran kişi və qadın gimnaziyaları da Xalq Maarifi

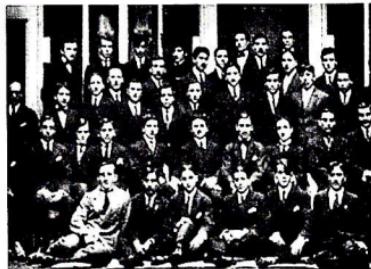
Nazirliyinin sərəncamına keçirildi. Həmin il avqustun 11-də Xalq Maarifi Nazirliyinin qərarı ilə Bakı, Gəncə və Nuxadakı (Şəki) müqəddəs Nina qız tədris müəssisələrinin adları dəyişdirilərək Bakıdakı birinci Azərbaycan qız gimnaziyası, Gəncə və Nuxadakılar isə qız gimnaziyaları adlandırıldı. 1919-cu ildə Xalq Maarifi Nazirliyi Göyçay şəhərində realni məktəb, Bakıda qız, Nuxada kişi və qız, Şuşada kişi məktəb və seminariaları açmaq barədə Azərbaycan Parlamentinə qərar layihələri təqdim etdi. Parlament respublikanın imkanlarını nəzərə alaraq, onlardan ancaq birini həyata keçirdi. 1919-cu ildə Göyçayda realni məktəb açmaq haqqında qanun layihəsi təsdiq olundu. Bakıda qızlar üçün 25 nəfərlik pansionatın təşkili, Xalq Maarifi Nazirliyi nəzdində pedaqoji və elmi-bölli jurnalların nəşr edilməsi, Gəncə, Qazax, Şuşa və Nuxada kişi, Bakı, Nuxa və Gəncədə isə iki illik qadın kurslarının açılması, xaricdən getirilen tədris-çap məhsullarının gömrük xərclərindən azad olunması və s. nəzərdə tutulmuşdu.

AXC Parlamentinin fəaliyyəti dövründə müzakirəyə 270-dən çox

qanun layihəsi çıxarılib, onlardan təxminən 230-u qəbul edilib. Parlamentin qəbul etdiyi bütün qanun və qərarlar müstəqil dövlətin ilk qanun və qərarları olduğu üçün böyük əhəmiyyətə malik idilər.

O dövrde qadın cəmiyyəti olan "Bakı Müsəlman Qadın Xeyriyyə Cəmiyyəti" - valideynlərini itirmiş uşaqlara, yoxsul ailələrə və qaçqınlara yardım etmək məqsədilə yaradılmış qeyri-hökumət xeyriyyəçilik qurumu fəaliyyət göstərirdi. Cəmiyyət xəstə və yaralı əsgərlərə, yetim və yoxsul uşaqlara yardım göstərir, tez-tez müxtəlif tədbirlər keçirirdi, yoxsul qızlar üçün peşə məktəbi açmışdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti məktəbin səmərəli işləməsi üçün cəmiyyətə 30 min manat vəsait ayırmışdı. Məktəb azərbaycanlı qızların savadlanmasında, onlara milli-mənəvi dəyərlərin aşılmasında, ailedə və cəmiyyətdə öz hüquqlarını anlmasında böyük rol oynayıb. Aprel işğalından (1920) sonra cəmiyyət fəaliyyətini dayandırmalı oldu.

Ümumilikdə, Azərbaycan Demokratik Respublikasının mədəni quruluğu bir çox tarixi mahiyət kəsb edən sosial-mədəni hadisələrlə əlamətdar idi. Təəssüf ki, 1920-ci il aprelin 27-də Azərbaycanın Sovet Rusiyası tərəfindən işğal olunması nəticəsində milli dövlətçiliyin süqutu bu tədbirlərin başa çatdırılmasına imkan vermedi. Hökumətin qısa bir müddət ərzində gördüyü işlərin eksəri yarımcıq qaldı, nəzərdə tutduğu tədbirlərin bir çoxu həyata keçirile bilmədi...

İlahə Sadıqova